

ISSN 1451-5415

Г О Д И Ш Њ А К

ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Година XX, број 8

Филозофски факултет у Нишу
Ниш, 2006.

Срето Танасић (Београд)

ЈЕДАН СЛУЧАЈ МОДАЛНЕ УПОТРЕБЕ ФУТУРА ДРУГОГ У ГОВОРУ СРБА ДОБОЈСКОГ КРАЈА *¹

Сажетак. У раду се говори о једном случају употребе футура другог каква није позната у стандардном српском језику. И тај случај помаже да се разумије процес стабилизације овога глаголског облика у савременом српском стандардном језику.

Кључне ријечи: савремени српски стандардни језик, народни говори, источнохерцеговачки дијалекат, глаголски облици, футур други, модална употреба.

Познато је да је у основици савременог српског стандардног (књижевног) језика источнохерцеговачки дијалекат. Током сто педесет година постојања српски стандардни језик се осамосталио у односу на народне говоре у мјери у којој је то својствено стандардним језицима уопште. Међутим, кад се говори о дијалектизмима у српском књижевном (стандардном) језику, и данас има мишљења према којима дијалектизми у стандардни језик долазе само из других дијалеката, оних који нису ушли у основу српског стандардног језика. Ипак, има и у говорима који припадају источнохерцеговачком дијалекту језичких датости, и на синтаксичком нивоу, које нису својствене књижевном језику. У овоме раду, који је посвећен др Недељку Богдановићу – професору Филозофског факултета у Нишу и према мишљењу мјеродавних једном од најугледнијих српских дијалектолога данас – ја ћу скренути пажњу на један случај употребе футура другог која се јавља у народним говорима источнохерцеговачког типа која није позната стандардном српском језику. На почетку ћу се осврнути на то како је текао процес стабилизације футура другог у глаголском систему српског књижевног језика. Опис оних случајева употребе

---

* Рад је настао у оквиру пројекта 148 002Д *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

футура другог које познају говори источнохерцеговачког типа а који нису ушли у стандардни језик могу допринијети разумијевању процеса стабилизације тога глаголског облика у књижевном језику.

Футур други је глаголски облик који је посљедњи добио своје мјесто у глаголском систему савременог српског стандардног језика. Наиме, оне наше граматике које су кодификовале српски књижевни језик вуковског типа или су заобилазиле овај глаголски облик или су га другачије видјеле у систему глаголских облика. Тако Стојан Новаковић у својој граматици и не сврстава футур други међу глаголске облике; он га третира као конструкцију². С. Новаковић није ни запазио све могућности које у српском језику има тај глаголски облик; он помиње само функцију исказивања радње која ће се вршити или извршити прије друге будуће радње³. Томислав Маретић у првом издању своје граматике назива овај облик *друго сложено прошло вријеме*⁴. „Обично значи та свеза (тј. тај облик – С. Т.) прошлост“ – сматра Т. Маретић, а може означавати, нарочито са имперфективним глаголима, и претпрошлу будућу радњу⁵. За Маретића је, дакле, ова форма првенствено претеритални глаголски облик. Он наводи и два футурска облика: *I. будуће вријеме*, тј. футур први по данашњој терминологији, и *II. будуће вријеме* оличено у форми *могбудем*⁶. Као што знамо, ова друга форма је нестала из савременог српског језика⁷.

Интересантно је погледати како се према облику футура другог односио Новаковићев ученик такође досљедни вуковац Љубомир Стојановић. У свом раду посвећеном синтакси глаголских облика у српском језику⁸ он је посветио релативно доста простора значењу и употреби футура другог, који он назива *зависним перфектом*. У том раду Љ. Стојановић истиче да је ријеч о глаголском облику који се употребљава првенствено за исказивање претпрошних будућих радњи, а може се употребљавати и „место перфекта за обичну прошлост“⁹. Међутим, у својој граматици¹⁰ Љ. Стојановић ни не наводи овај облик

² Новаковић, 1902.

³ Исто, 312.

⁴ Маретић 1899, 614.

⁵ Исто, 615.

⁶ Исто, 629.

⁷ В. нпр. код Стевановића 1991.

⁸ Стојановић 1921, 200.

⁹ Исто, стр. 200.

¹⁰ Стојановић 1926.

међу личним глаголским облицима, а то су по њему: презент, аорист, имперфекат, перфекат, плусквамперфекат и футур (први – С. Т.), према данашњој терминологији. И ту не може бити забуне: „Свега дакле има шест времена“, закључује овај наш филолог и граматичар¹¹.

Овакав став тих граматичара у вези са мјестом форме коју ми данас називамо футуром другим у систему глаголских облика мора се тумачити и кроз однос досљедних вуковаца према гледању самог Вука Караџића на тај облик. Наиме, В. Караџић у *Српској граматици* коју је дао уз *Рјечник* из 1818. године не наводи облик футура другог међу глаголским облицима српског језика. Функцију коју примарно врши овај облик према овој граматици има презент перфективних глагола, а кад су посриједи имперфективни глаголи – опет се употребљава презент, само глагол добија префикс уз-. За неке глаголе се наводи да овакву временску функцију могу исказивати и у конструкцији типа *могбудем*. Додуше, ни перфективни презент овдје нема статус самосталног глаголског облика будући да он ту функцију врши уз помоћ везника. „А то може свак виђети да није спрезање глагола ... то су читави разговори“¹². Истина, Вук је употребљавао форму футура другог у својим дјелима, првенствено са глаголима имперфективног вида¹³. То за помињане филологе и граматичаре, као и чињеница да се тај облик јавља у дјелима српских писаца с краја деветнаестог вијека, па и у српским споменицима, није имало битнијег значаја.

Овим нашим граматичарима, којим иначе није промицао ниједан детаљ из Вуковог рада на српском књижевном језику, па ни из језика његових оригиналних дјела или народних умотворина које је он објављивао, није могла промаћи чињеница да је, као што рекох, и сам Вук Караџић употребљавао овај глаголски облик. О томе облику пише и Љ. Стојановић у помињаном раду о употреби глаголских облика, али – како је сам нагласио – „више по језичком осећању него по томе како их поједини писци употребљавају“, па ни како га је сам он употребљавао¹⁴. А чињеница да он не наводи овај облик у својој

¹¹ Исто.

¹² Караџић, 1818, стр. LVI.

¹³ Сам Љ. Стојановић је објавио седам књига Вукове преписке и девет књига народних пјесама које је сакупио Вук.

¹⁴ Стојановић 1921, већ у првом пасусу рада, стр. 200. О томе да је и сам Стојановић употребљавао форму футура другог, да га је имао у своме језичком осјећању, говори се у раду Танасић 2002.

граматици представља доказ да је пресудну улогу за Стојановића као граматичара имао ауторитет Вука Караџића.

Футур други је учврстио свој статус у српском књижевном језику у систему глаголских облика нешто прије средине двадесетог вијека. Процес стабилизације футура другог ишао је паралелно са смањивањем до занемарљивости презента имперфективних глагола са префиксом *уз-* у истој функцији. Повлачењем ове форме ослобађао се простор и повећавала потреба за употребом футура другог имперфективних глагола, а перфективни презент у тој функцији и даље је остајао конкурентним средством футуру другом.

О синтаксичким својствима футура другог писано је у другој половини двадесетог вијека у више наврата. Иако су се његове главне функције у српском књижевном језику већ биле искристалисале, крајем двадесетог вијека нису била усаглашена мишљења о неким питањима његове употребе. Најважније питање о коме није усаглашено мишљење јесте – да ли је футур други временски или модални глаголски облик, иако је о томе питању писано и дат аргументован одговор у монографији о овоме облику¹⁵. Остало је спорно и питање пасивне форме овога облика (с трпним придјевом). О дилемама и несугласицама у вези са овим питањима читалац се може обавијестити у нашим актуелним граматикама. Овдје о томе нећу говорити будући да то ипак излази из оквира теме овога рада, а о томе сам нешто већ говорио у другим радовима о футуру другом.

А сада о случају модалне употребе футура другог најављеном у наслову овога рада, која не припада стандардном српском језику. Наиме, у говору Срба добојског краја, прецизније – онога подручја у босанској Посавини које се означава као подручје Вучијака¹⁶, употребљава се облик футура другог у простој реченици за означавање прошлих радњи. Овако употријебљен облик футура другог има модално значење. Сљедећи примјери илуструју такву његову употребу.

[1]

1. Мама, огребла ме маца. – Нека, нека, да *будеш* је *дирала*!
2. Јово м^н је поквар^но трактор, морам звати мајстора. – А ти зов^н и плаћај. Да *будеш* му *даво*, знаш ти њега.
3. Баба, неко ми је покварио играчку. – Да *будеш оставио* ту. Рекла сам ти да своје играчке склониш кад дођу стар^нја дјеца.

¹⁵ Милошевић 1971.

¹⁶ О томе шта припада овоме подручју види у раду Танасић 2000.

4. Мама, стала сам у воду! – Нек *с^н*, да *будеш гледала* ће стајеш.
5. Ништа ми није остало за ручак. – Да *будеш ишо* из школе право кућ^н. Сад јед^н шта има.
6. А ће мени колач? – Нема; да *будеш дошо* одма кад сам звала¹⁷.

Ови примјери, дати у неопходном контексту, говоре и о ситуацијама у којима се јавља облик футура другог са поменутиим значењем. На основу њих се могу утврдити двије битне чињенице. Као прво, облик футура другог овдје исказује прошле радње, што је данас ријетка служба овога облика у савременом српском књижевном језику. Друга чињеница се тиче типа модалности која се исказује овим обликом. А она није увијек потпуно иста без обзира на то што је предикат са обликом футура другог увијек у истом моделу просте реченице: предикат са обликом футура другог испред кога долази *да* стоји на почетку реченице. Таквом реченицом се увијек исказује реакција на поступак особе којој се упућује садржај реченице. Тај поступак, који се састоји у неком *чињењу* или *нечињењу*, имао је негативне посљедице за особу због њеног таквог и таквог понашања.

У прва три примјера реченицом са футуром другим у предикату упућује се прекор особи која је нешто (у)чини́ла. Дате реченице би се могле парафразирати упитним реченицама са обликом перфекта у предикату без битнијих промјена на семантичком плану. Тако би умјесто реченица са обликом футура другог у та прва три примјера могле доћи упитне реченице:

- 1'. Нека, нека, зашто *си* је *дирала*?
- 2'. Зашто *си* му *даво*, знаш ти њега.
- 3'. Зашто *си* *оставио* ту?

Реченицама са футуром другим у предикату из посљедња три примјера опет се упућује прекор особи – сада што није (у)чини́ла нешто, па зато трпи посљедице. И ове реченице би се могле парафразирати упитним реченицама са обликом перфекта у предикату без битнијих промјена на семантичком плану:

- 4'. Нек *си*, зашто *нијеси гледала* ће стајеш?
- 5'. Зашто *нијеси ишо* из школе право кући?
- 6'. Нема, зашто *нијеси дошо* одма кад сам звала?

---

¹⁷ Примјери нису акцентовани будући да акценат нема значај за тему овога рада.

Како се види, у овим упитним реченицама предикат долази у одричној форми, иако су ове три реченице идентичне реченицама из прва три примјера. На основу ширег комуникативног контекста разазнаје се кад се реченицама са обликом футура другог упућује прекор због чињења нечега, а кад због нечињења. У првом случају према таквим реченицама долази упитна реченица са предикатом без негације, у другом случају долази упитна реченица са негираном формом предиката.

Са становишта идеје овога рада значајно је нагласити чињеницу да се у овим упитним реченицама умјесто футура другог у предикату налази перфекат.

Наше актуелне граматике наводе један случај употребе футура другог у простој реченици за који се не може тврдити да је особина савременог српског стандардног језика. Ријеч је о реченицама типа: Да не буде куд утекао с тим новцем¹⁸, гдје је овај глаголски облик увијек у негираној форми предиката. М. Стевановић овоме облику у таквим реченицама приписује модално значење претпоставке, модално значење дубитативности, са усмјереношћу радње у прошлост¹⁹. Управо због временске усмјерености те претпоставке о вршењу радње у прошлости М. Стевановић и истиче да се ту облик футура другог успјешно замјењује обликом перфекта. Одмах потом он релативизује нешто прије изречену тврдњу да футур други у таквој реченици јаче (од перфекта) истиче модалност правдајући то непобитном чињеницом да се данас футур други у овој функцији све мање јавља, да га потискује облик перфекта²⁰. Сама чињеница да се у науци оперише са свега неколико примјера са обликом футура другог у оваквој функцији²¹ упућује на закључак да је ријеч о дијалекатској појави која није ни била особина књижевног језика. А то што се ту футур други успјешно замјењује обликом перфекта, како је и истакао М. Стевановић, и јесте разлог томе што таква употреба овог глаголског облика из народног језика, па и граматика, није прешла у стандардни језик.

На исти начин може се размишљати о описаној употреби футура другог у простој реченици у говору Срба добојског краја. Та

¹⁸ Стевановић 1991, Милошевић 1971.

¹⁹ Стевановић 1991, 693.

²⁰ Исто.

²¹ Маретић 1899, Стевановић 1991, Милошевић 1971.

конструкција је подијелила судбину других случајева кад се овим глаголским обликом исказују радње које припадају прошлости, а који су сматрани особином књижевног језика. То је већ помињана употреба овог облика у реченицама типа *Да не буде куд утекао* с тим новцем, а слична је ситуација и у сложеним реченицама типа *Кад дође лијеп данак Петров, што будемо на ватру сложили*, оно ћемо љепше поградити и *Ако се* против те жеље и *буде* што *украдо*, то је б и л о по слабости људској²². У савременом књижевном језику у оваквим случајевима јавља се облик перфекта. Облик футура другог у савременом књижевном језику, и у случајевима кад су му граматике давале подршку, није издржао конкуренцију перфекта.

Да закључимо. У савременом српском књижевном језику футур други се не употребљава за исказивање прошлих радњи; он је ту функцију уступио перфекту – и у случајевима кад су наше граматике такву функцију приписивале њему. Домен употребе футура другог у савременом српском стандардном језику јесте план будућности. У другој половини двадесетог вијека његово присуство у тој функцији – за исказивање будуће радње везане за другу будућу радњу – појачано је. У том периоду из те функције повукао се презент имперфективних глагола са префиксом *уз-*. Таква творевина је била изузетак у систему глаголских облика за исказивање времена у српском језику. Такође, повукла се форма типа *могбудем* коју су у истој функцији (функцији футура другог) познавали неки глаголи. Њој је недостајало елеганције потребне средствима књижевног језика. Футуру другом данас озбиљно конкурише једино презент кад су посриједи глаголи перфективног вида. У томе треба видјети принцип језичке економичности: перфективни презент је морфолошки једноставнија форма.

Видљиво је, да на крају и то нагласим, да и у народним говорима источнохерцеговачког дијалекатског типа, који је у основици нашег стандардног језика, има таквих појединости на плану синтаксе глагола које нису постале особином књижевног језика. У томе да ли ће нешто остати у саставу књижевног језика, значајну улогу имају принцип језичке економије и унутрашња логика језика. Према тим принципима није велики губитак то што се модална компонента не исказује глаголским обликом, већ се преноси на цијелу реченицу. Футур други

²² Стевановић 1991, 689 и 692. За њих и М. Стевановић каже да „у језику новијих писаца све мање налазимо примера употребе футура II за означавање хипотетичких радњи везаних за несумњиву прошлост“ (692).

се није задржао на плану прошлости јер је то домен перфекта (и других претериталних облика). Он се осјећао првенствено обликом за везану будућност, ту је постојао простор за његову употребу, па се тако и стабилизовао у савременом српском стандардном језику.

Л и т е р а т у р а

- Карацић 1818 – *Српски рјечник*. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, Беч.
- Маретић 1899 – Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Загреб.
- Милошевић 1971 – Ksenija Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Сарајево.
- Новаковић 1902 – Стојан Новаковић, *Српска граматика. Друго целокупно издање* (прво издање 1894), Београд.
- Стевановић 1991 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Пето издање (прво издање 1969), Београд.
- Стојановић 1921 – Љубомир Стојановић, *О значењу и употреби глаголских облика у реченицама*, Јужнословенски филолог II, Београд.
- Стојановић 1926 – Љубомир Стојановић, *Српска граматика за III разред*, тринаесто наново прегледано и поправљено издање, Београд.
- Танасић 2000 – Срето Танасић, *Један тип сложене предлошко–падежне конструкције у говору Вучијака*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII, Нови Сад.
- Танасић 2002 – Срето Танасић, *Љубомир Стојановић о употреби глаголских облика – између језичког осјећања и науке свога времена*, зборник Љубомир Стојановић – живот и дело, Ужице.

Срето Танасић

ОБ ОДНОМ СЛУЧАЕ УПОТРЕБЛЕНИЯ ФУТУРА II В ГОВОРЕ СЕРБОВ ДОБОЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

В настоящей работе описывается один случай употребления футура II в говоре сербской Посавины. Этот говор относится к восточно-герцеговинскому диалекту.

Речь идёт об употреблении футура II в простом предложении, которым высказывают простые действия с компонентом модальности. Такое употребление автор сравнивает с некоторыми другими случаями употребления этой глагольной формы в говорах восточно-герцеговинского диалекта. Они также присущи современному сербском языку.

Таковую функцию в современном сербском языке исполняет форма перфекта, а футур II употребляется в сфере будущего. Он высказывает будущее действие в связи с другими будущими действиями.